

Академик МИОМИР ДАШИЋ

О ДИЛЕМИ ДА ЛИ ЈЕ ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА У ПОДГОРИЦИ БИЛА ЛЕГАЛНА И ЛЕГИТИМНА ДА ДОНЕСЕ ОДЛУКУ О УЈЕДИЊЕЊУ 1918. ГОДИНЕ

У једном реферату, поднесеном на овом научном скупу, а затим и у усменој ријечи исказаној у оквиру дискусије о два друга реферата, у којима је заступано становиште да је Одлука Подгоричке скупштине 1918. године легална и легитимна, категорички се оспорава та тврдња, доказује се да Велика народна скупштина (24–28. новембра) 1918. године, није имала ни легалитет и легитимитет да донесе Одлуку о уједињењу Црне Горе и Србије, те да тако "уједињене ступе у заједничку отаџбину нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца".

Опет у вези са Подгоричком скупштином и њеним одлукама, у једном другом реферату, изречене су такве квалификације и оцјене о положају Црне Горе у новоствореној југословенској државној заједници, које не само да немају никаквог упоришта у историјским изворима него представљају праву логичко историјску бесмислицу. Али на такве констатације и судове, изречене очигледно из угла актуелног дневно–политичког тренутка, па рекао бих, и из угла строго страначког становишта, сувишно би било се освртати. Јер, ради се о констатацијама ваннаучне природе. Ријечи критике би заслужио и реферат једног, иначе, озбиљног аутора због његовог позива на мишљење о узроцима југословенске кризе и њеним могућим разрешењем на једног америчког чиновника, који има снажан утицај на актуелне прилике у Босни и Херцеговини, али та критика би тражила доста времена и простора, па не желим да њом замарам овај еминентни скуп умних људи.

Моја пажња биће усмјерена углавном на четири тематске цјелине:

1. Да ли је Подгоричка скупштина заиста била легална и легитимна да донесе Одлуку од 26. новембра 1918. формулисану у 4 тачке које су се тичале: детронизације краља Николе I Петровића Његоша и његове династије; уједињења Црне Горе и Србије и њиховог уласка у заједничку југословенску државу; избора извршног народног одбора за руковођење народним пословима док се уједињење не приведе крају; обавјештења бившег краља Николе I, владе Србије, пријатељских савезничких сила и свих неутралних држава о овој Одлуци.

Одмах да кажем да организовање избора за Подгоричку скупштину, њено сазивање, вишедневно засједање и одлучивање са историографског становишта нити је било нити сада може бити спорно. То је историјски догађај који се десио како се десио и научна историографија га тако и третира, и, надам се, тог начела ће се држати; она је дужна и обавезна да га прикаже како се то уистину догодило, како је уистину било. Стога нијесу у праву они који данас замјерају што се Подгоричка скупштина и њена Одлука тако описују и приказују у научној историографији и, наравно, у уџбеницима историје. Питање мана и врлина неког догађаја, па и Подгоричке скупштине и њеног рада, може и треба да буде предмет научне критике и историјског вредновања, али се овај догађај не може научно оспоравати како се то чини, упркос томе што историчар, правник, политиколог и други научни радник може лично бити незадовољан зашто се нека историјска појава догодила како се догодила. Људи историјске струке образовани у рационалној култури дужни су да догађај истинољубиво опишу и оцијене и покажу "како је доиста било". Дужност историчара је да утврди чињенице и да оцјене и тумачења усагласи са њима. Само такав пут води стицању објективног знања о историјским појавама и догађајима. Ове начелне напомене чиним због тога што поједини аутори, претежно неисторичари, који узимају за предмет свога рада Подгоричку скупштину и њену Одлуку из 1918. године, не воде рачуна о овом основном историографском методолошком начелу.

На овом скупу смо чули експлицитно исказану тврдњу да је Подгоричка скупштина нелегитимно и противправно установљена, да није имала са уставноправног становишта право да одлучује о "будућем државноправном положају Црне Горе", која је била суверена и међународно призната држава. Оспорава се правни основ њеног сазивања, легитимност да одлучује о државноправном положају, статусу Црне Горе. Једноставно се ствар своди на формално-правни проблем, занемарује се природно историјско право народа да одлучује о својој историјској судбини и мимо правне регулативе. У преломним историјским догађајима, а 1918. је, вјерујем да ћемо се у томе сложити, то заиста била, много што се одвијало супротно уставним и другим законским

одредбама, одвијало се онако како су то политички живот и пракса тражили и диктирала. Сувише је једнострана, упрошћена и историјски неодржива тврдња, коју смо и овдје чули, да је Подгоричка скупштина била само политички скуп униониста незаконито окупљених да одлучују о будућности Црне Горе.

Нијесам правник и не желим да се упуштам у питање уставноправног карактера: да ли је Подгоричка скупштина имала или није имала легалитет и легитимитет да доноси Одлуку какву је донијела 1918. године. То питање није ново. Оно је постављано између два свјетска рата не само од појединих правника и публициста, у првом реду Црногораца, који су са сепаратистичких позиција оспоравали Подгоричку скупштину и њену Одлуку о уједињењу 1918. годину. Њихова имена нећу спомињати јер су добро позната овом скупу. Занимљиво је да прештампанање рада једног од аутора који је бацао дрвље и камење на Одлуку о уједињењу из 1918. године коинцидира са овим нашим скупом. Желио бих да је то само случајност.

Иначе треба рећи да је легитимитет и легалитет Одлуке Подгоричке скупштине довео у питање познати правник Живојин М. Перић, професор Правног факултета у Београду, у својој краткој студији *Црна Гора у југословенској федерацији*, објављеној 1940. године у Загребу. Та студија је написана послје склапања Споразума Цветковић–Мачек, августа, 1930. године, када је створена Хрватска бановина, коју Ж. Перић назива полусувереном државом, дакле у вријеме када се отворило питање државнополитичког преуређења централистичке Краљевине Југославије у југословенску федерацију. Перић је тада јасно поставио питање да Црна Гора у том државно–правном преуређењу треба да добије истакнуто мјесто као федерална јединица, чиме би биле исправљене грешке које су се са њом десиле "послије прошлога Свјетског рата". Он је сматрао да: "У овоме огледу и Србија се налази на истом плану, пошто је и она, у моменту стварања југословенске државе, била, као и Црна Гора, једна независна и суверена држава." Обије су се лишиле своје независности, суверенитета. Полазећи од теоријско–правног становишта он је оспоравао "правне вриједности одлука Велике Подгоричке скупштине о присаједињењу Црне Горе и Србије". Ово наводим из разлога што о оспоравању легалитета и легитимитета одлука Велике Народне Скупштине у Подгорици од 26. новембра 1918. године, овдје није ништа речено у односу на оно што садржи поменута расправа Ж. Перића, како са унутрашњег тако и са међународно–правног становишта. Већ сам напријед рекао да нијесам стручан да улазим у расправу о теоријско–правним питањима од којих се полази у оспоравању легалитета и легитимитета Одлуке Подгоричке скупштине. То питање и даље остаје правним експертима за расправу. Ипак, желим да скренем пажњу да легитимитет и легалитет Подго-

ричке скупштине и њену одлуку нијесу оспоравали ни неки високи правни стручњаци који су о томе написали запажене студије.

Оно што желим, као историчар, да кажем у вези Подгоричке скупштине и њене Одлуке јесте: није непознато у историји да су се догађаји, историјска збивања, смјене и суспензије једне власти другом (или друштвеног поретка) одвијали мимо правне процедуре, односно претходних уставних начела. Ту праксу познаје и наша савремена историја, али о томе ћу рећи нешто касније. Догађаји 1918. на југословенском простору имали су нека обиљежја грађанске револуције, представљали су, рекао бих, завршну фазу националноослободилачке борбе југословенских народа која се историјском логиком завршила и стварањем њихове заједничке државе. Но, то је посебна тема која се не може једноставно, упрошћено и узгредно објаснити. Ова тема може бити предмет посебне научне расправе.

Као историчар једино држим да су извори темељ научне историографије, на основу извора и њихове минуциозне анализе долази се до ваљаних закључака о социјално–економским, политичким, културним, националним, вјерским и другим појавама, узимајући, наравно, у обзир вријеме и простор као битне историјске категорије за њихово рационално историјско осмишљавање. Ненаучно је о догађајима од прије осам деценија, судити, рецимо, из данашње историјске перспективе и подразумијеваћи данашњу Црну Гору и њене границе. При томе, губе се из вида неке битне чињенице које се морају узети у обзир када се расправља о Подгоричкој скупштини и њеној Одлуци. Појединци тврде да је њено сазивање, рад и одлучивање било неуставно, незаконито, недемократско и сл. Ни у примисли ми није да заступам становиште оних који тврде да је све било у реду са изборима посланика за ову Скупштину и да се њен рад одвијао на основу законских регула. Извори потврђују да је у свему томе било журбе, импровизовања и недостатака. И то не треба спорити. Али изражавам несагласност са оним ауторима и њиховим тврдњама да је Народна скупштина Краљевине Црне Горе из јанара 1914. једино имала легалитет и легитимитет да одлучује о судбини Црне Горе и њеном државно–правном статусу новембра 1918. године. Такво мишљење занемарује битну чињеницу да Народна скупштина из 1914. није представљала све грађане оновремене Црне Горе. Ту чињеницу је превидио и Живојин Перић тврдњом да је Народна Скупштина Црне Горе из 1914. године легално и легитимно представљала све њене грађане. Он каже: "Када говоримо о Црној Гори ми мислимо, наравно, на Црну Гору у њеним границама, пред Велики Рат (1914–1918) тј. на Црну Гору каква је и колика она изашла из Балканских ратова (1912–1913), а не су биле утврђене споразумом закљученим у Београду 30. листопада 1913. г. (ст.кал.) између Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Споразум који је дошао послје Букурешког уговора од 28. септ. (10. кол.воза) 1913.

године између Савезничких држава Грчке, Румуњске, Србије и Црне Горе, с једне, и Бугарске, с друге стране." Нетачна је и његова тврдња да су границе Црне Горе из 1913. године биле "шире него оне данашње Зетске Бановине". Наротив. Зетска бановина је била више него дупло већа од територије Црне Горе пред Први свјетски рат. Има и других тврдњи историографског карактера које су нетачне код Перића. Једна од њих је да је Црна Гора по Уставу Краљевине Југославије од 3. јуна 1931. године, који је дефинисао бановине "потпуно раздвојио у унутрашњем праву" Црну Гору од Србије и да је територија Црне Горе била, као и територија Србије, подијељена "на разне бановине". Црна Гора је у много ширим границама него су биле из 1913. године у цјелости чинила језгро Зетске бановине.

Ово удаљавање од основне теме учинио сам у жељи да покажем да и велики научници могу да праве историографске грешке и превиде. Осим тога овим историјским чињеницама желим да покажем да грађанима новоослобођених крајева, који су ушли у састав Црне Горе 1912. није било дато активно и пасивно право гласа, па они нијесу гласали на изборима јануара 1914. године ни имали у Скупштини својих представника. А радило се великом дијелу државе површине око 5000km², односно приближно 53% увећане територије у односу на предбалканску Црну Гору. У новоприпојеним областима (са градским насељима: Беранама, Бијелим Поље, Пљевљима, Рожајама, Плавом, Гусињем, Пећи, Дечанима и Ђаковицом) живјело је око 175.000 српског, муслиманског, албанског и осталог становништва, или више од 75% у односу на број становника предбалканске Црне Горе (према државном попису из 1910. имала је 212.000 становника). Много је бораца из новодобијених области пало за слободу Црне Горе у балканским и Првом свјетском рату а да нијесу стекли једно од основних грађанских права у својој држави – бирачко право. Било би занимљиво да смо овдје чули чињенице, ако их има, а нарочито правне разлоге, зашто овако велики број становника проширене Црне Горе није добио активно и пасивно право гласа? Који су то разлози – државни, политички и други – били од утицаја на такав однос црногорског суверена и владајућих кругова око њега? Разлог који је готово узгредно навођен да није било могуће припремити бирачке спискове за годину дана није убједљив. Пописи пунољетних мушкараца (а они су само имали бирачко право) су постојали и у Турској послје Младотурске револуције (1908), а имале су их и новоустановљене црногорске власти за војне обвезнике. Ове чињенице указују на то да су били много дубљи разлози због чега је ускраћено право гласа овако великом броју грађана Црне Горе и да су у томе третирани као грађани другог реда, као да се радило о окупираним а не ослобођеним територијама. Борци из новодобијених крајева дали су значајан допринос борби за ослобођење 1912. године. У Доњим Васојевићима је, на примјер, пред Први балкански

рат илегално формирана Доњовасојевићка бригада од 6 батаљона са 3.000 бораца која је дала значајан допринос ослобођењу Берана, Рожаја и Пећи.

Дакле, за мене се поставља као суштинско питање: да ли је Народна скупштина Црне Горе из 1914. имала легитимитет да одлучује о судбинским, историјским питањима тако великог дијела становништва Црне Горе а да у њој, Скупштини, оно није имало ниједног свог представника? Скупштина је само заступала интересе грађана из капетанија и вароши предбалканске Црне Горе. И још нешто Скупштина је имала 63 посланика: 25 народне странке, 5 омладинских покрета, 17 праваша и 16 камарилаца (вирилних посланика) које је на основу закона по положају именовао монарх.

Тачно је, то сам већ рекао, да су избори за Подгоричку скупштину имали својих недостатака. Спровођени су на основу Правила о изборима које је донио Централни извршни одбор, а не на основу Устава из 1905. и изборног црногорског закона; избор посланика вршен у тијесном року јавним и посредним гласањем, умјесто тајног и непосредног гласања и то тако што су изборне јединице (капетаније, срезови и вароши) на јавним зборовима бирале повјеренике, а онда су се повјереници састајали у окружни збор (скупштину) и поименичним гласањем бирали посланике за цио округ. Нема спора овакав избор је био мање демократски у односу на прописе, по којима су извршени избори у јануару 1914. године. Но, треба знати да су и избори 1914, као и они претходни, били под присмотром власти. Њихова предност је била само у томе што су спровођени на основу бирачких спискова и непосредно. Али и на њима се гласало јавно. Није спорно ни то да је организатор избора за Велику скупштину српског народа (институцију овог имена заиста не спомиње Устав из 1905) вршио према правилима која су најбоље одговарала политичкој замисли Централног одбора да спроведе у дјело замишљени начин уједињења.

Димитрије Димо Вујовић, који је од свих историчара најдубље и најсвестраније више од три деценије истраживао изворну грађу о историји уједињења, за Подгоричку скупштину и стварање југословенске државе 1918. (о томе је написао три књиге и више других мањих студија и прилога), налази да "је било и објективних околности које" организаторима избора, "можда, нијесу дозвољавале да другачије поступају". За тајне изборе – каже Вујовић – није било услова: нијесу постојали сређени бирачки спискови, тек се било изашло из рата, нови органи власти су успостављани па није било времена да се ради један тако замашан и одговоран посао, није било евиденције, поготово у новодобијеним околностима, под окупацијом је страдало много архивских података итд. Расположење према уједињењу је било опште, а то је организаторима избора за Подгоричку скупштину ишло на руку. Историјски извори говоре да је народ у већини био убијеђен у потребу

уједињења Црне Горе и Србије одраније. То поврћују ставови народних зборова који су током октобра и у првој половини новембра одржани у Пећи, Баковици, Андријевици, Беранама, Колашину, Подгорици, Цетињу, Никшићу и другим мјестима из чијих се захтјева недвосмислено види изражавање расположења за уједињење, доносе се закључци "да се њихов крај присаједини Србији" (Метохија, Берански округ итд.) Ријечју, раду на уједињењу "није било организованих препрека" – каже Д. Вујовић и у прилог ове констатације наводи релевантне чињенице. Истина, истиче овај аутор, било је старих главара и чиновника који нијесу присуствовали појединим народним скуповима или, ако су и били присутни, нијесу били сагласни са изрицањем погрдних квалификација о краљу Николи и династији Петровића. Дакле, извори јасно свједоче да су народни зборови, и прије избора посланика, представљали својеврсне политичке трибине на којима су се бирачи одушевљено изјашњавали за уједињење Црне Горе и Србије и стварање заједничке југословенске државе. Тако, на примјер, на великом народном збору овдје у Подгорици, одржаном 18/31. октобра 1918. (одмах послје ослобођења града), клицало се "уједињењу и великој Србији". Пуковник Драгутин Милутиновић, командант Јадранских трупа, послао је извјештај српској Влади и Врховној команди о том збору, у којему, између осталог, стоји "код свију је опште одушевљење за Велику Србију и Југославију".

На масовном народном збору у Цетињу, одржаном 21. октобра/3. новембра, такође се "клицало српству и уједињењу", то се поновило и на манифестацијама 5. и 7. новембра – тврди Д. Вујовић. На Цетињу је тих дана формирана и организација "организована омладина", која је изабрала свој одбор који се 23. октобра/5. новембра обратио народу прогласом у коме се народ позивао да подржи уједињење Црне Горе и Србије и истовремено су осуђивани руководећи фактори за капитулацију Црне Горе у јануару 1916. и њихово држање у рату... Зашто ове добро познате чињенице наводим? Зато што се у последње вријеме ту и тамо појављују написи, додуше не и од озбиљних историчара и других угледних научника, како је уједињење 1918. проглашено под војним и полицијским притиском, да се народ ништа није питао, да је ујединитељска идеја била експортирана у Црну Гору и слично. Чињенице говоре супротно. Активности на уједињењу, на примјер, у Цетињу, пријестоници Краљевини Црне Горе, одвијале су се првих дана новембра 1918. независно, рекао бих, као и у другим мјестима, спонтано, од рада и утицаја Централног извршног одбора, који је тих дана тек био приспио у Андријевицу. Ово наводим и из разлога да покажем да је било идентичних ставова по питању уједињења у различитим срединама. То се може тумачити и тиме што је о питању будућности црногорске државе и њеног уједињења са Србијом потајно разговарано у Цетињу још у вријеме аустроугарске окупације. Осим тога то, по

мени, говори да је у Црној Гори било сазрело питање уједињења на начелу народности, а што је значило начело народности на коме се стварају националне државе до почетка XX вијека, држим да овом скупу не треба објашњавати. На том начелу пројектоване су и повлачене границе југословенске државе и по оновременим нормама у међународном праву, коначно и утврђиване на конференцијама мира 1919–1921. године.

Када ово кажем никако не желим да се схвати да сматрам да Црна Гора у новоствореној југословенској држави није требала да на основу не само историјско–државне традиције него и са националног становишта добије одговарајућу аутономију. У том погледу прихватам становиште Перића, који је 1940. године, између осталог, написао и ово: "Јер, и ако су Срби, специјално Србијанци, и Црногорци, у основи један народ, ипак они нису, у том погледу, потпуно једно. У области етничкој има посебности и нијанса, што је резултат традиција, земљишта (демографије), климе итд. Због тога и код становништва једне и исте државе и националности срећемо се с мањим или већим разликама у том погледу, према подјелама које обитава." Таквих националних прелива (нијанси) има и код других европских народа (Њемаца у Њемачкој и оних у Швајцарској, швајцарских Италијана у Италији и др.). Ријечју, Црногорци су се, додуше, не из свих крајева Црне Горе, историјски диференцирали у односу на општу српску масу, психички, ментално, и до извјесне мјере и етнички. Дакле, и прије уједињења 1918. године Црногорци су један етнички и етнички индивидуалитет који се није могао занемарити и потријети чином уједињења, иако је знатан дио српског народа ушао у састав Црне Горе тек 1912. године.

Питање демократичности избора посланика за Подгоричку скупштину јесте за расправу. Посебно није јасно зашто се ишло на двостепене изборе – прво избор повјереника а онда су ти изабрани бирали посланике. Претпостављам да организатори избора ништа нијесу хтели да ризикују, препусте случају – требало је обезбиједити да се за посланике изаберу присталице безусловног уједињења. То је, углавном и остварено. То може бити предмет критике, али познато је из историје парламентаризма да владе односно политичке партије, политичке снаге које организују и спроводе изборе доносе прописе о изборима и заказују вријеме њиховог одржавања онда када оцијене да је то за њихову актуелну власт најповољније. Зар се то не чини и данас и у државама за које се држи да имају дугу демократску традицију? Правила донесена у Беранама гарантовала су демократски минимум избора. Повјеренике (електоре) и посланике имао је право да бира сваки грађанин, који "није осуђиван за бесчасна дјела". Изричито је у Правилима речено да је то његово право и дужност. Година старости кад грађанин стиче изборно право није била утврђена, већ се примјењивала одредба из последњег црногорског изборног закона која је то право давала

мушкарцима са навршеном 21 годином живота. Снижен је једино старосни цензус за избор посланика на 25 година старости у односу на црногорски пропис који је одређивао да посланик мора имати најмање 30 година. Ова старосна граница је обезбјеђивала избор што више младих људи, у првом реду школованих који су били и највећи поборници уједињења.

Ако се пође од територијалне заступљености, затим бројности посланика, социјалне структуре Велика народна скупштина имала је својих предности у односу на Народну скупштину Црне Горе из 1914, која је такође бирања јавним гласањем. У њу је било изабрано 8/21. новембра 1918. године 169 посланика. При верификацији мандата четворици су оспорени посланички мандати, па је Скупштина засједала са 165 посланика. Дакле, Подгоричка скупштина је у односу на Скупштину из 1914. била приближно три пута бројнија. По социјалном саставу факултетски образованих је било 56 (Јанко Спасојевић наводи да је 76 посланика имало факултетске дипломе), учитеља и свештеника 6, народних главара 25, земљорадника 14 и 3 омладинаца. Већину посланика чинили су млађи људи. Значи и по социјалном саставу Подгоричка скупштина је била у предности у односу на Скупштину из 1914. године, у којој је највише био заступљен главарски слој. У Скупштину је био изабран и приличан број присталица краља Николе (зеленаша) који су приликом изгласавања Одлуке о уједињењу без изузетка гласали за њу. Занимљиво је да међу посланицима није било ни једног радника, мада је, иако малобројно, радништво Црне Горе, полазећи од економских интереса најватреније заступало идеју уједињења и стварања заједничке државе. Као што се из ових података види најбројнији састав Скупштине су чинили интелектуалци – чиновници, затим земљорадници, трговци и банкарски службеници. За посланике Подгоричке скупштине било је изабрано и више посланика Скупштине из 1914, као и неколико бивших министара и високих чиновника из црногорске администрације.

У вези са оваквим социјалним саставом Подгоричке скупштине Д. Вујовић је извео закључак "да међу посланицима није било неке изразите класне подјеле, јер црногорско друштво још није било јасно класно издиференцирано, оно је крајем XIX и почетком XX вијека правило прве кораке модерног грађанског друштва, у коме се "као владајућа јавља буржоаска класа." Чињеница је да су у Подгоричкој скупштини изразиту већину чинили посланици који су по свом социјалном саставу, свијести, политичкој опредељености припадали грађанској класи и да су били убијеђени у предности уједињења Црне Горе и Србије и стварања југословенске државе као и предности за развој буржоаског друштва у Црној Гори. У том смислу сазив, дјелатност и Одлука Подгоричке скупштине о уједињењу била је у складу са оно-

временим погледима црногорске грађанске класе на стварање југословенске државе.

Иако су Одлука о уједињењу и друге одлуке Подгоричке скупштине доношене акламацијом (тако је Скупштина одлучила јер то није било одређено Правилима), чињенице говоре да је чисто са формалне стране постојао изванредан ниво парламентаризма и демократичности. Са овом констатацијом сагласни су истакнути историчари, а елементи парламентаризма уочавају и други научници, рецимо, правници (Г. Перазић и др.).

Занимљиво је да се овдје у расправи чуло и мишљење да је 1918. године требало ићи само на *дојунске изборе* у новодобијеним областима (послије Првог балканског рата 1912), а пошто тако није урађено све оно што је учинила Подгоричка скупштина сматра се правно *ништивним*.

Излажем се ризику што чиним претпоставке, јер такав приступ није дозвољен као метод у историјској науци. Али допустимо да је и тако поступљено: у Подгоричкој скупштини би се нашло око 50% нових посланика у односу на састав Скупштине из 1914. године. С обзиром на народно расположење за уједињење изражено на народним скуповима у Андријевици, Беранама, Пећи, Ђаковици, Пљевљима, Бијелом Пољу и другим мјестима нема мјеста сумњи да не би били изабрани људи који су ватрено заступали ујединитељску политичку одређеност. Осим тога било би интересантно утврдити какав су однос посланици Скупштине из 1914. године имали према уједињењу. Колико је тих посланика било поново изабрано у новембру 1918? Посланици Народне странке, њих 25, и пет из омладинског покрета су и 1914. заступали идеју што скоријег уједињења Црне Горе и Србије; чак кад би и сви правашки посланици били против уједињења, међу 16 вирићких посланика било је ујединитеља (то се по именима личности да тачно утврдити), што указује да би већина гласала за уједињење. И ове чињенице дају ми за право на закључак да би и проширена Скупштина из 1914. године дала већински исти резултат као и Подгоричка скупштина. Јер, све релевантне чињенице јасно говоре да је народ Црне Горе био чврсто одређен за уједињење са Србијом и другим југословенским народима. Да је то тако свједочи податак да ни један посланик није био против Одлуке Подгоричке скупштине, иако је у њој била заступљена и политичка струја (зеленаши) која је заступала становиште о условном уједињењу. Историјски извор говори да је 31 посланик имао другачије становиште од 134 оних који су били за безусловно уједињење.

Све напријед изнесене чињенице, у првом реду историчари, а и други научници, дужни су да уважавају при историјском вредновању Подгоричке скупштине и њених одлука 1918. године. О начину спроведеног уједињења, утицају регента Александра Карађорђевића, срп-

ске владе на челу с Николом Пашићем и српске Врховне војне команде, свакако, има мјеста за дискусију и, наравно, критику њиховог односа према независности Црне Горе. Са теоријско–правног становишта, како унутрашњег, уставног права, тако и међународног права, постоје разлози за научну расправу о дилеми да ли је Подгоричка скупштина била легална и легитимна да одлучује о гашењу црногорске државности, јер према Уставу из 1905. то право је припадало Народној скупштини уз сагласност владара – суверена. Али одлуке Подгоричке скупштине се могу бранити са историјског аспекта и принципом природног права народа на револуционарне промјене, народног права избора бољег, чак и насилним методама, у смислу напретка друштва. Одмах да кажем нијесам присталица принципа друштвених промјена револуцијом, али као историчар не могу да негирам постојање те историјске појаве. Историја као наука, попут историје као реалне, објективне стварности, увијек је неизвјесна и стога историчар научник у њој *ајсолуџну* и *коначну истину* може да установи на нивоу елементарне чињенице: Подгоричка скупштина 1918. године донијела је Одлуку о уједињењу Црне Горе и Србије и стварању југословенске државе. У свему осталом, мјера релативности је неизбјежна. То показује и ова расправа.

2. Када је ријеч о данашњој Црној Гори и оној прије изгласавања Одлуке Подгоричке скупштине 26. новембра 1918. године, такође се пренебрегава чињеница да се народ са територије Боке Которске и осталог Приморја до рјечице Жељезнице, близу Бара – изјаснио за уједињење са Србијом и за стварање југословенске државе 1918. године посредством Далматинске владе у Сплиту, која је 16. новембра послала ултиматум Народној вијећу у Загребу новопроглашене државе СХС – јужнословенских земаља бивше Аустро–Угарске – да се у року од пет дана прогласи уједињење са Србијом, или ће то она, Далматинска влада, на основу народног расположења, сама урадити. Ријечју, народ овог простора данашње Црне Горе (једна петина територије и приближно толико становништва) ушла је у новостворену југословенску државну заједницу независно од рада Подгоричке скупштине и њене Одлука о уједињењу.

Иначе, изјашњавање за уједињавање 1918. свуда је вршено преко покрета народних вијећа, народног покрета који је свом силином нарастао и разграно се у октобру када је било очигледно да ће савезници и Србија са њима изаћи као побједници из Вељег рата (1914–1918). Међутим, то не значи да је војничком побједом савезника створена југословенска држава. Мислим да је једино тачно то да је побједа над Аустро–Угарском, што је условило њен распад на више националних цјелина које ће се формирати у националне државе, омогућила да се створе темељи "на којима неодлучни политичари нијесу могли произвољно зидати, као да се надвикују преко саборских клупа".

Ријечју, југословенска држава стварана је, ипак, демократским одлукама у оквиру "покрета већа" или изгласавањем у народним скупштинама, као што је то био случај у Великој Народној скупштини у Подгорици 26. новембра 1918, којој је претходило низ локалних збора (скупштина). На сличан начин је уједињење изгласала и Народна скупштина у Новом Саду, 25. новембра 1918. године, коју је чинило 800 повјереника са подручја Војводине, као и други народни скупови у покрајинама.

Међународни аспект југословенског уједињења 1918. године и став савезничких земаља према питању опстанка Црне Горе као самосталне и независне државе тема је за себе. О њој је написано доста поузданих радова. Из тих радова, насталих из пера врских историчара, на интегралној прворазредој грађи, недвосмислено се види да се у неким европским метрополама оцјењивало са разних аспеката, а нарочито са народносног и економског, да Црна Гора као независна држава нема будућности, да јој није било мјеста на прекомпонованој политичкој мапи Европе послје слома четири велика царства – Аустро–Угарског, Њемачког, Руског и Турског. Ово истичем због чињенице да се у наше вријеме занемарује економски фактор када се говори и пише да је Црна Гора имала све услове да настави државни живот као независна, самостална држава и послје Првог свјетског рата. Треба знати да је пријератна Црна Гора, када је била суверена, буџет састављала уз обилату субвенцију руске владе (издржавање војске у цјелини је падало на терет руске царске касе), па и помоћи неких других влада (Србије, чак и Аустро–Угарске). О томе какви су били други извори буџета и како је он састављан економска историографија је дала реалну слику. О другим економским показатељима и да не говорим.

Савезници су од априла 1918. године активно подржавали идеју о стварању југословенске државе, југословенско питање је било предмет елаборације и расправљања у дипломатским круговима, мада одлуке о томе нијесу доношене. Савезничке владе су у јесен 1918. пожуриле са стварањем нових националних држава у Европи, иако ниједну од њих званичним актом по завршетку Првог свјетског рата нијесу признале за нову државу. То ће тек учинити Версајска конференција, јуна 1919. године. Тиме се објашњава и то што је столица за представника Црне Горе била празна на тој конференцији. Ово напомињем, узгредно, зато што се и та чињеница у расправама о нестанку црногорске суверене државе непрецизно тумачи. Формално правно ниједна од осам новостворених европских држава није сматрана субјектом међународног права све док то није санкционисано одлукама Версајске мировне конференције (1919).

3. Нијесам велики поборник компаративне научне методе у истраживању и анализи историјских појава и догађаја. Међутим, морам да кажем да је неодржив став оних научних радника који а priori оспора-

вају легалитет и легитимитет Подгоричке скупштине и њене одлуке проглашавају правно ништавним, а истовремено упорно доказују, на примјер, да су Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) и његове одлуке легалне и легитиме. То исто тврде за ЗАВНО Црне Горе и Боке односно ЦАСНО Црне Горе и Боке, чијим су одлукама такође детронизовани један уставно признати монарх, краљевска влада, скупштина и други легални и легитимни органи Краљевине Југославије. Јер, недосљедно је у једном случају једној историјској појави оспоравати принцип револуције, а у другом, готово идентичном, прихватити принцип револуције којим се све своди, у самој ствари, на прихватање теорије успјеха освајања власти. Зар одлуке АВНОЈ-а и ЗАВНО Црне Горе и Боке нијесу донесене противно важећем Уставу Краљевине Југолавије, тј. ова политичка тијела нијесу имала легалитет и легитимитет да доносе одлуке које су доносила?! И то је све рађено нелегалним путем, спровођено насиљем. Ако се принцип револуције у овом случају прихвати, а рад Подгоричке скупштине третира као нелегалан и нелегитиман чин, онда то није ништа друго до "револуционарна пристрасност" која не кореспондира са науком. Ако се позивамо на Ж. Перића који, узгред речено, готово жали за распадом Аустро-Угарске, а који сматра да је Одлука Велике народне скупштине у Подгорици, од 26. новембра 1918. године, нелегална и нелегитимна са становишта теорије права, онда треба бити досљедан и у позиву на његово негирање принципа револуције, принципа насилног освајања власти било којим нелегалним путем. А он о томе каже: "То би значило негацију прва и на праву организованог друштва, тј. негацију државе, која се идентифицира с правом: држава је право, а право је држава. И зато се не може примити ни идеја револуције, па баш и да би било могуће дати њену дефиницију". И даље он истиче да се идејом револуције могу бавити други научници – социолози и историчари – "али не и правници, чија је наука, правна наука, антиподно противна револуционарној идеји као и сваком другом насиљу и грубој сили и уопће свему оном што проузрокује елементарну борбу и неред међу људима."

Ја ово мишљење Ж. Перића условно прихватам. Стога се чудим да правници, као научници, о идентичним историјским појавама изричу сасвим супротне судове и квалификације. То се може тумачити једино идеолошко-политичком пристрасношћу. Није ли то резултат дугог подређивања научне мисли идеологији заодјенутој у марксистичке "научне" обланде? И југословенска револуција (1941–1945), као и све револуције почев од Француске (1789), има "своје присталице и своје противнике, своје обожаваоце и своје презиратеље, своје профитере и своје жртве." Они су, пишући о револуцији "могли да учине све осим једнога: да буду објективни."

4. Хтио бих у вези са питањем става Црне Горе према уједињењу 1918. године да кажем још нешто. Чини ми се да, без обзира што је научна историографија доказала постојање општег расположења народа оновремене Црне Горе за уједињење са Србијом и стварање заједничке југословенске државе, постоји потреба да се и прецизно покаже: колико је, заиста, тог народа процентуално жељело то уједињење. Ово је утолико потребније да наука учини јер се данас често чује мишљење, од разних категорија умних радника, како је то уједињење извршено супротно интересима народа Црне Горе, да је Подгоричка скупштина то учинила самовољно, присвојивши себи право да мимо народне воље одлучује о судбини Црне Горе, да је то чинила из принуде војне силе итд. Дијелом се то чини из политичких мотива, а дијелом и из навике самих аутора, а међу њима има и историчара, који умишљају да ниједан политички догађај из прошлости није завршен ако га они не обликују, "заврше". Такви научници у ствари кривотворе догађаје, занемарујући чињеницу да се историјска појава може објективно представити само ако се објасни да се тако уистину и догодила.

Стога сматрам да би и црногорски историчари били дужни да, не кликћући попут политичара "да за њима стоји цио народ", покушају да статистички израчунају колико је било народа у Црној Гори за уједињење а колико противника тог уједињења. У Црној Гори то би, без обзира на то што недостају статистички подаци, с обзиром на релативно добро познавање простора, племенских специфичности, карактеристика регија, историјских коријена традиције, друштвених, културних и духовних одлика, могло да се сасвим прецизно израчуна, докаже, готово и поименично. Ако би се тако приступило, вјерујем, да би био учињен крај неким паушалним оцјенама које се заснивају на произвољним и непровјереним подацима о наводно великом броју противника уједињења 1918. године у Црној Гори.

* * *

На крају, желим да кажем да је у свим кризним временима и код других, а у нас нарочито, увијек, на удару била историја. У посљедњих десет година тај удар на историју, тенденције њеног "поправљања" и превредновања у духу политичких и друштвених промјена је појачан. Свједоци смо да се олако у историју упуштају многи, углавном, људи изван струке; међу њима има чак и историчара, додуше, оних који су читав свој радни вијек тумачили прошлост у духу и зависно од дневно-политичке климе, увијек, прилагодљиво и навијачки. Криза југословенског друштва, најдубља у његовој историји, као и свака криза, дала је могућност многим да атакују на прошлост, тумаче је онако како они сматрају да је требало неки догађај и појава да се догоди, а не како су се они стварно догодили. Но, то је тема за себе. На ову појаву

која није нова нити производ нашег времена, нашег дубоко кризног стања, скрећем пажњу само зато да покажем колико и историчар или било који други творац историографског рада сматра да политички догађаји из прошлости нијесу завршени ако их они не заврше својим "открићима" и својим "оцјенама". Колико је ово тачно најбоље говори чињеница да су појединци прећуткивали да кажу иједну критичку ријеч о научним радовима тако познатих аутора који су дубински истраживали, анализирали и изрицали судове о уједињењу Црне Горе и Србије и стварању југословенске државе 1918. године (Д. Вујовић, Г. Перазић, Б. Петрановић, Д. Живојиновић и др.)

Зашто је то тако остављам да суде стручни читаоци.

Завршићу ово изнуђено слово једним оптимистичким виђењем познатог француског историчара Анри Бера, писца и данас актуелне *Синџезе у историји* штампане 1931. године, који каже: "Има криза које припремају бољу будућност. И ми вјерујемо да ће, раније или касније, над заблудама и над лутањима воље наука имати посљедњу ријеч". Желио бих да ова наша криза, особито политичка криза у односима између Црне Горе и Србије у актуелној Федерацији, припреми бољу будућност народима обије републике и да се истовремено створе услове како би наука имала посљедњу ријеч у свим питањима наше прошлости. Са тим оптимизмом очекујем почетак трећег миленијума.

